

ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ОСОБИСТІСНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ (С.К'ЄРКЕГОР, О.ЛЕОНТЬЄВ, Р.МЕЙ)

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті проаналізовано сутнісні риси теорії особистості Р. Мея з позицій екзистенціальної філософії.

Вступ

Суспільні науки розглядають особистість як якісну характеристику людини, яка формується в процесі діяльності та спілкування в умовах певного соціального середовища. І.Кант писав, що на питанні про людину сходяться всі основні філософські проблеми [1, с. 280]. Представники гуманістичної філософії зазначали, що особистість – це людина як цінність, задля якої відбувається розвиток суспільства. Ролло Мей – представник екзистенційної психології. Цей напрям походить з філософії Серена Кьєркегора, Фрідріха Ніцше, Мартіна Гайдеггера, Жана Поля Сартра та ін.

Постановка завдання

Мета дослідження полягає у виявленні того, як у теорії особистості Р.Мея вирішується проблема онтології особистості, як це пов'язано із загально-методологічними установками екзистенційної філософії, який евристичний потенціал міститься в даному рішенні.

Аналіз публікацій

Дослідження особистості привертає увагу філософів, психологів, теологів, соціологів та ін. Різним її аспектам присвячені роботи відомих психологів Л.Виготського, Б.Ананьєва, А.Асмолова, Л.Божович, Б.Братуся, Б.Ельконіна, О.Леонтьєва, Б.Зейгарнік, І.Кона, С.Мерліна, С.Рубінштейна.

Проблеми свідомості, духовності, особистості досліджували філософи: Р.Апресян, Ю.Волков, Е.Ільєнков, О.Ільїн, Л.Коган, Т.Матяш, Ф.Михайлов, О.Мень, Р.Федотов, П.Юркевич та ін. Витоки досліджень особистості пов'язані з дослідницькою роботою західних філософів і психологів, таких як З.Фрейд, А.Адлер, В.Джеймс, Дж.Дьюї, А.Маслоу, Ч.Пірс, К.Роджерс, В.Франкл, К.Хорні, Л.Хьєлл, К.Юнг. У концептуальному плані принципове значення для розробки теми дослідження мають праці провідних українських філософів, соціологів, психологів В.Андрущенка, В.Євтуха, С.Кримського, І.Надольного, В.Роменця та ін.

Характерною особливістю філософії ХХ століття є поворот до неklasичній онтології, що виявився в західноєвропейській філософії в працях А.Бергсона, М.Бубера, М.Гартмана, Ж.Марітена, Х.Ортега-і-Гассета, Ж.Сартра, М.Хайдеггера, А.Уайтхеда, М.Шелера. Російську філософію онтології особистості репрезентують фундаментальні дослідження Р.Батіщева, М.Бахтіна, М.Бердяєва, С.Біблера, О.Лосева, М.Мамардашвілі, Л.Карсавіна, П.Флоренського, С.Франка та ін. Саме у цей період сформувались онтологічні концепції, що трактують сферу розгортання людського життя, свідомості, пізнання, спілкування як фундаментальний рівень (або шар) буття. Для цих концепцій характерна від-

мова від зіставлення онтології і гносеології, об'єкта й суб'єкта, абсолютизації принципу детермінізму.

Деякі дослідники інтерпретують особистість як похідну від соціокультурного контексту. З психологічних позицій особистість виступає як інтегруюче начало, яке поєднує психічні процеси індивіда та надає його поведінці послідовність та стабільність. Натуралізм її розглядає як системну якість індивіда, спосіб здійснення певної біологічної програми, в процесі реалізації якої соціальний індивід органічно співвідноситься з навколишнім середовищем [2, с.9-12].

Теорії особистості виникають у межах конкретних наук, які не охоплюють особистість як цілісність, розглядаючи аспекти її функціонування. Звернемось до парадигми особистості побудованої, на онтологічній основі. Зазначене представлено в роботах М.Бердяєва, М.Мамардашвілі, О.Леонтьєва, М.Хайдеггера, К.Ясперса. Прослідковується ідея, що особистість народжується, відображає, виражає, творить та структурує буття та пов'язана зі свідомістю. Особистісне буття – трансцендентуюче. М.Мамардашвілі зазначав, що останнє полягає у здатності людини до трансформацій, до виходу за межі будь-якої культури, ідеології, суспільства та знаходити підґрунтя свого буття, яке не залежить від соціальних та суспільних змін [3, с.113–114].

Основна частина

Особистість розкриває своє буття через свободу, діяльність та творчість. Звернемось до теорії Ролло Мея, яка вкорінена в екзистенційну філософію. Її засновник С.К'єркегор датський філософ та теолог, виступав проти тенденції дегуманізації суспільства. Він вважав, що людину неможна звести до рівня речі та описувати як певні об'єкти. Філософ, на думку Р.Мея, звертав увагу на реальність безпосереднього досвіду, яка лежить в основі "об'єктивної та суб'єктивної реальності" [4, р.67].

Людина повинна жити справжнім, духовним життям, та усвідомлювати себе особистістю за будь-яких умов. С.К'єркегор виділяв рівні особистісного буття: естетичний (панівна риса – безпосередня, чуттєва та інтелектуальна насолода), етичний (панівна риса – почуття обов'язку, виконання законів моралі) та релігійний (панівна риса – спілкування з Богом). Останній рівень надає можливість людині стати справжньою, істинною особистістю, яка панує над загальним, над державою, суспільством, соціальною групою. Онтологічний вибір, на думку С.К'єркегора, відбувається ірраціонально, за допомогою волі, почуттів та емоцій.

Для нашого дослідження також важливо звернутись до теорії особистості О.Леонтьєва, яка є однією з цілісних та самостійних. Публікації вченого на зазначену тему були написані за короткий термін – приблизно протягом п'яти років. Серед них назвемо

головну – монографію "Діяльність. Свідомість. Особистість" [5].

Учений розробив методологічні основи теорії особистості, що стали підґрунтям для подальших наукових розвідок його учнів А.Асмолова, Б.Братуся, Ф.Василюка, Б.Зейгарник, В.Петровського та ін. О.Леонт'єв спочатку вважав, що особистість це ієрархія діяльності, а пізніше структуру особистості описував як ієрархію мотивів, "відносно стійку конфігурацію головних, всередині себе ієрархізованих мотиваційних ліній" [5, с.221]. О.Леонт'єв використовував два значення поняття "мотив"[6, с.14]: 1) ситуативний спонукач конкретної діяльності (А.Асмолов) 2) стійка і узагальнена модель, що корениться в структурі особистості (Х.Хеккхаузен).

О.Леонт'єв виділяв три основні характеристики особистості: "широту зв'язків людини зі світом, ступінь їх ієрархізованості та їх загальну структуру" [5, с.223-224]. Він називає наслідки так званого "другого народження особистості" – контроль над своєю поведінкою, становлення нових механізмів вирішення мотиваційних конфліктів, пов'язаних з волею і свідомістю. "Тільки ідеальний мотив здатний підпорядкувати дії з протилежно спрямованими зовнішніми мотивами" [5, с.209]. Учений зазначав, що вчинок – це "дія, доля якої визначається не з наявної ситуації" [5, с.182]. "Життя-подвиг" пов'язане з уявою, оскільки воно визначається мотивом, який не перебуває в зовнішньому полі, і людина трансцендентує безпосереднє поле, виходить в інший пласт реальності, що й дозволяє їй діяти незалежно стосовно до поточного зовнішнього поля.

Саме вчинку присвячено його працю [7, с.384-385] "Про предмет психології особистості". Він вважав, що проблема особистості вимагає дослідження її місця, позиції в системі та визначення самої системи суспільних зв'язків, спілкування тощо. "Особистість, – писав учений, – це те, що людина формує із себе, затверджуючи своє людське життя" [5, с.224]. Зазначене свідчить, що вчений виступав із позицій екзистенціалізму у питанні про співвідношення особистості та чинників і передумов її розвитку. А.Асмолов [8, с. 155-158] називав діяльнісний підхід «психологією існування». Він наголошував, що після публікації в 1977 р. німецького перекладу книги "Діяльність. Свідомість. Особистість", О.Леонт'єв одержав лист від Ханса Томе. Останній вітав колегу з розвитком та продовженням традиції екзистенціально-феноменологічного мислення.

Екзистенціальну психологію і філософію ріднить із теорією діяльності, ключовий принцип якої був сформульований Ж.-П. Сартром: "Існування передре сущності" [9, с. 319-344]. Для О.Леонт'єва це полягає у тому, що всі психічні й особистісні структури спочатку існують як структури діяльності, реалізуючись у реальних стосунках із світом, а потім вони кристалізуються у вигляді стабільних структур. А діяльність є формою взаємодії з навколишнім оточуючим середовищем, завдяки якій формуються структури психіки, свідомості і особистості. На думку вченого, вроджене та надбане виконують роль сировини та інструменту, біологічне та соціальне однаково віддалені від особистості та не визначають її. "Центр особистості, який ми називаємо "я", зна-

ходиться не в індивіді, не за поверхнею його шкіри, а в його бутті", – писав О.Леонт'єв [5, с. 229].

Р.Мей називає складовими особистості свободу, індивідуальність, соціальну інтегрованість та глибину релігійності, яка характеризує духовність. Він визнає внесок З.Фрейда у побудову системи аналізу особистості, у процес переведення підсвідомого у свідоме тощо, але застерігає від тотального переносу психоаналітичної системи на особистість загалом та пояснення її з позицій визначення причинно-наслідкових зв'язків та детермінізму. Останнє на думку Р.Мея, знімає з особистості всю відповідальність за вчинки, що призводить до інфантилізму та неможливості творчого розвитку. Так, за ідеєю визначеності долі невдаха намагається заховати свої життєві помилки, відмову від свободи, підкорення життя сталим формулам і як результат відбувається "перетворення особистості на автомат" [10].

Вчений визначав, що свобода є визначальним принципом існування особистості. Вона, зокрема, пов'язана з наявністю творчих можливостей та відповідальністю й може збільшуватися протягом життя за певних умов. Особистість повинна прийти до усвідомлення відповідальності за свої вчинки та за кінцевий результат свого життя, використовуючи попередній досвід й вплив усіх факторів підсвідомості. Отже, наступною складовою особистості вчений називає індивідуальність. Він наводить приклади девіантної поведінки, серед яких алкоголізм, сексуальна нерозбірливість тощо, які виявляються у випадку, коли індивід ігнорує своє унікальність та намагається грати неприродну для себе роль. Протидіяти цьому може суспільство, яке запропонує молодіжну соціальну програму суспільної діяльності, в основі якої лежить розвиток сутнісних якостей індивідууму. Він застерігав від спроб перетворити артистичну натуру, дослідника, філософа на успішного бізнесмена і вказував, що це призведе лише до хворобливого стану людини, яка вимушена виконувати нехарактерну для неї роботу (зазначимо, що це перегукується з ідеєю "сродної праці" Г.Сковороди). Р.Мей писав, що перед особистістю постає важливе завдання – "визначити свою унікальну роль в суспільстві" та "бути самим собою", відшукавши своє реальне "Я". Останнє ще Аристотель називав "ентелехією". Р. Мей писав: "Щоб знайти своє "Я", людині треба досягти певної міри єдності свідомості з різними рівнями підсвідомого, що включають досвід дитинства, колективне свідоме і, нарешті, те джерело розуму, яке є невід'ємною частиною побудови всесвіту" [10]. Вчений приходить до висновку, що особистість за умови усвідомлення своєї сутності адекватно сприймає суспільство та нерозривний зв'язок із "духовними джерелами всесвіту".

Соціальне оточення формує сенс особистості, оскільки є фактором її самоствердження. Воно ж формує почуття меншовартості та волю досягти певного статусу, а також комплекс зверхності як спосіб привернути до себе загальну увагу. Р.Мей пропонує наступну схему, що діє у соціумі: прагнення до престижу тягне за собою приниження оточуючих (здебільшого використовуючи плітки) як запоруку пріоритету даного індивіда. Зазначений вияв, за визначенням А.Адлера – це спрямована проти сус-

пільства воля до влади та антисоціальні амбіції. На противагу цьому необхідно формувати соціально-конструктивні можливості самореалізації й умови для вияву суспільного інтересу, співробітництва, соціальної відповідальності. Аспекти соціальної інтегрованості створюють передумови для досягнення цілісності особистості та бачення себе органічною частиною суспільства, що надає можливість подолати страхи, тривоги, та пригальмованість. Р.Мей зазначає: "Завдяки колективній підсвідомості ми вже в середині самих себе утворюємо єдине ціле з іншими людьми" [10]. Отже, з визначенням соціальної відповідальності особистість позбавляється комплексу меншовартості та усвідомлює сенс соціально корисного буття.

Наступним компонентом особистості є духовність. Вона відкриває нові можливості, спонукає до творчості, але й формує почуття провини. Р.Мей указував, що, незважаючи на онтологічну обумовленість, смертність та недосконалість, людині притаманна духовність і це вносить елемент необумовленості в природу людини, й робить її безкінечною та досконалою. Екзистенційна психологія виникає спонтанно в різних європейських країнах і прагне проаналізувати структуру буття людини з метою усвідомлення проблем, які постають перед особистістю. Вона враховує історичне тло та перспективи, реалізацію людини через творчість, насамперед, у мистецтві, літературі, філософії, культурі. Її методи базуються на філософській методології. Р.Мей писав про необхідність проаналізувати філософські положення людини. Вчений запропонував наступне визначення: "Екзистенціалізм це глибокий емоційний та духовний вимір сучасного характеру і він виявляється майже у всіх аспектах нашої культури. Він представлений не лише в психології та філософії, але й у мистецтві (Ван Гог, Сезан, Пікасо), літературі (Достоевський, Бодлер, Кафка, Рільке)" [11, с. 27]. Це напрям достовірно відображає душевні та духовні пошуки, психологічні труднощі, які постали перед сучасною людиною. Це є прагненням зрозуміти людину поза поділом на суб'єкт та об'єкт. Р.Мей наводить історичних попередників екзистенціалізму. Серед них, зокрема, він називає Сократа "зі своїми діалогами", Августина Блаженного "з глибоким психологічним аналізом особистості", Паскаля з "прагненням знайти "доводи серця, які невідомі розуму", С.К'єркегора [11, с. 28]. Останній вважав, що існування істини взаємопов'язано з діяльністю людини.

Р.Мей репрезентував новий підхід у розгляді поняття свободи та відповідальності, який став актуальним в умовах змін, трансформацій та розпаду цінностей у західній культурі. Його попередниками пропонувалося сформулювати "вільну людину" без урахування загальноприйнятих у суспільстві моральних норм. Це призводило до того, що провини стали вважати явищем невротичного характеру, почуттям, якого необхідно позбавлятися. На підтвердження знаходимо у Р.Мея цікаву заувагу: "Я згадую, що у роки мого навчання психоаналізу, на початку 1940-х, компетентні та досвідчені психоаналітики доводили, що для них не мало значення, є їх пацієнт гангстером чи благонадійним представником суспільства – їх завдання полягало лише в тому, щоб допомогти йому

стати вільним, щоб краще робити те що він хоче" [12, с.3]. Байдужість до суспільних цінностей у кінцевому підсумку призвела до відчуження людини від світу та позбавляла її орієнтирів.

Відповіддю на зазначене став підхід, що базувався на недовірі до свободи особистості. Наголошувалося на беззаперечній відповідальності, яка ґрунтувалася на тотальному моральному та соціальному контролі, що нагадував взаємовідносини у межах сусідської общини з круговою порукою. Зазначена тенденція вкорінюється засобами масової інформації та сприяє формуванню конформізму та стандартизації, що в кінцевому результаті спричиняє руйнацію індивідуальності. На думку Р.Мея, обидва підходи у ставленні до свободи не є адекватними. Він запропонував своє бачення проблеми. Вчений розмірковував над поняттям "контроль поведінки". Якщо ревізію свідомості буде проводити сама людина, то це створює умови для фрагментарного бачення особистості. Парадоксальною виглядає ідея про те, що контроль буде здійснювати суспільство, оскільки представники громадськості – це саме ті люди, свідомість яких ними ж і повинна регламентуватись. Можна припустити, що зазначені поліцейські функції буде виконувати певна група вчених. Але яким чином визначити оптимальні критерії та методи? Р.Мей у якості прикладу наводить обговорення пропозиції по створенню групи психологів та психіатрів з метою огляду дипломатичного корпусу. Державні діячі з "параноїдальними тенденціями та вагомими порушеннями адаптації", на основі доповіді вчених до держдепартаменту, відкликалися б в обов'язковому порядку. Але постає питання про цінності, на ґрунті яких відбуватиметься контроль за свідомістю та про наслідки, що очікуються в кінцевому результаті. Р.Мей приходить до висновку, що свобода і відповідальність є взаємопов'язаними. Він звертається до досвіду людей, що перебували в ув'язненні та концтаборах, для аналізу поняття "усвідомлення свободи". Під час Другої світової війни Крістофер Берні, британський розвідник, потрапив на 18 місяців до німецької в'язниці. Весь час перебування йому заборонялося читати книжки та користуватися папером та олівцем. Р.Мей писав: "У камері розміром шість на шість Берні вирішив, що кожного дня він буде відновлювати в пам'яті урок за уроком, які він вивчав у школі та коледжі. Він працював над геометричними теоремами, розмислами Спінози та інших філософів, згадував у загальних рисах літературу, яку він читав, тощо" [12, с.5]. Розвідник назвав свій стан у період ув'язнення "свободою свідомості" і визначив його єдиним можливим для збереження психічного здоров'я та запорукою визволення. Р.Мей також підтверджує свою теорію спогадами в'язня концентраційного табору Дахау, доктора Бруно Беттельхайма. Останній наголошував, що вижити в цих умовах допомагає свідоме збереження хоча б мінімального відчуття свободи та можливості мислити та діяти.

Свобода – це одна з характеристик цілісної центрованої особистості. Вона включає соціальну відповідальність та не корелює з уседозволеністю. Вона є одночасно обмеженою та перебуває у діалектичних взаємовідносинах з навколишнім світом, певною культурою, суспільством тощо. Наприклад, реалізація так званої "американської мрії" у більшості

випадків є неможливою, оскільки ця ідея побудована на засадах, що особистість впливає на світ, а не перебуває у діалектичній взаємодії з ним. Свобода особистості має певні обмеження, серед яких смертність, соціальний контроль тощо. Але свідоме протистояння обмеженням, наприклад, антигуманності концентраційного табору, вже є актом свободи та звільнення особистості. Свобода полягає також у конструктивному ставленні до тривоги, оскільки прагнення спокою призводить до конформізму, а невротичний страх блокує свідомість і провокує паніку й деструктивні дії. Р.Мей писав: "Бути вільним означає не ігнорувати тривогу, а сприймати її; бігти від тривоги автоматично означає відмовлятися від свободи. Керманічі народів протягом усієї історії використовували цю стратегію – втягнути народ в безперервну нестерпну тривогу, щоб змусити людей відмовитися від свободи" [12, с.7]. Вчений вводить термін "віртуальне рабство" для пояснення зазначеного стану соціуму, який має надію позбавитися тривоги. Він спирається на положення С.К'єркегора, що найкращим учителем є саме тривога, оскільки "той хто навчився правильно непокоїтись, навчився самому необхідному" [12, с.7]. Свободна особистість приймає тривогу та використовує її як мотив для досягнення максимального "усвідомлення свободи". Вона використовує право на участь у прийнятті рішень певною соціальною групою або нацією, поважає раціональний авторитет, може мислити та діяти на благо соціуму, спирається на почуття гідності й честі.

Висновки

Екзистенційна психологія вирішує проблеми часу, життя та смерті, свободи, відповідальності й вибору,

У.П. Кошетар

ЭКЗИСТЕНЦИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ (С. КЬЕРКЕГАРД, А. ЛЕОНТЬЕВ, Р. МЭЙ)
В статье проанализировано основные черты теории личности Р. Мейя с позиции экзистенциальной философии.

U. Koshetar

EXISTENTIAL AND PERSONALITY DIMENSIONS OF A HUMAN BEING (S. KIERKEGAARD, A. LEONTYEV, R. MEY)
In the article the basic lines of theory of personality of R. Meya are analysed from position of экзистенциальной философии.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2010.

УДК 1(091):17.024.4:111.61

О.Г. Льовкіна, канд. філос. наук, доц.

ДУМКА ЯК ІМАНЕНТНА СУТНІСТЬ ДІЙ У ФІЛОСОФІЇ РАЛЬФА ЕМЕРСОНА

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

У статті досліджуються особливості філософського обґрунтування дій Р.Емерсоном. Основна увага зосереджена на інтерпретації Р.Емерсоном природи, як самодостатньої духовної субстанції.

Вступ

На сьогоднішній день світ потребує не стільки знання як основи розумних суджень та порад, скільки знання, що є підґрунтям для розумних дій. Сучасне діяльнісне ставлення до природи й активна життєва позиція стали наслідком розповсюдження в світі вестернізованих цінностей. Одними з головних ідеологів таких світоглядних настанов стали представники американської філософії дії. Орієнтація на досягнення успіху й прагнення ефективно організувати раціональну діяльність стали домінуючими цінностями спочатку в США, а згодом, внаслідок глобалізації, і в усьому світі.

проблеми спілкування, любові та самотності, сенсу буття тощо. Вона наголошує на неповторності особистісного досвіду кожної людини. Остання несе відповідальність за існування, сутність і зміни. Р.Мей розробив теорію особистості, спираючись на практику клініциста. На думку вченого, людина живе сьогочасним та в зазначеній реальності сама себе формує й несе всю повноту відповідальності, за особистісні трансформації. Він закликав до виваженого прагматизму і раціональності у поведінці кожного індивіда.

Список літератури

1. Кант И. Логика. Пособие к лекциям 1800 // Кант И. Собр.соч. в 8 тт. М.: Чоро, 1994. – Т. 8. – 450с.
2. Волков В.Н. Онтология личности. Иваново, 2001. – 320с.
3. Мамардашвили М.К. Необходимость себя. М., 1996. – 25с.
4. May R. Psychology and the human dilemma. Princeton. NY: Van Nostrand, 2000. – 35p.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. – 275с.
6. Леонтьев А.Н. Общие представления о мотивации // Психология в вузе, 2004 – № 1. – С.14.
7. Леонтьев А.Н. О предмете психологии личности. // Избранные психологические произведения в 2-х тт. – М.:Педагогика, 1983, – Т.1. – С. 384-385.
8. Асмолов А.Г. Неодетельностная парадигма в мышлении XXI века: деятельность как существование // Мир психологии, 2003, № 2(34), с. 155-158.
9. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. // Сумерки богов. М.: "Политиздат", 1989. – с. 319-344.
10. Мэй Р. Портрет личности // <http://www.gremlinimage.ru/library/may1.html>
11. Мэй Р. Открытие бытия. Очерки экзистенциальной психологии // Перевод с английского языка А.Багрянцевой М.: Институт общегуманитарных исследований, 2004. – 137с.
12. Мей Р. Новый взгляд на свободу и ответственность // Экзистенциальная традиция, 2005. – №2. – с.52-65.

Один із перших варіантів філософського обґрунтування практичного знання розробили американські романтики XIX століття (С.Т.Коллідж, Т.Карлейль, Д.Марш, Д.Ріплі та ін.). Згодом у США у Р.Емерсон, Дж.Ройс, Ч.Пірс, У.Джеймс, Дж.Дьюї та інші видатні філософи розробили практично-діяльнісну інтерпретацію процесу пізнання. Вони вважали, що критерієм істини має бути суспільна користь від практичної діяльності людини. Орієнтація на практичні цінності стала альфою й омегою ментальності американців. Через призму практичних цінностей переосмислювались й асимілювались в США різні культурні

течії. Особливо яскраво це відбилось в гумані